

SMAK FÖR VIN I ORD OCH BILD

ETT SYMBOLSYSTEM FÖR VINSMAKER

Att dricka ett glas vin är en helhetsupplevelse. Det vi i dagligt tal kallar vinets smak är helhetsupplevelsen av våra sinnesförnimmelser smak, lukt, känsel och synintryck. Vinet kan till och med höras när det är mousserande och bubblor finns i glaset. Men det är inte bara vinet i sig som är en mångfacetterad upplevelse. I den totala upplevelsen av vinet ingår också den omgivande miljön, om vi exempelvis är på restaurang eller i hemmet. Med andra ord, att dricka ett glas vin är både en känslomässig och en intellektuell upplevelse.

Frågan jag ställer mig i min forskning är hur vi tolkar och kommunicerar våra upplevelser. I vårt språk har vi tillgång till såväl ord som bild samt mimik och

gester. När orden inte räcker till använder vi bilden. Det här resonemanget kommer att utvecklas vidare i min doktorsavhandling vid KTH Arkitekturskolan i ett tvärvetenskapligt samarbete med Stockholms universitet Institutionen för tillämpad kommunikationsvetenskap – GI (Grafiska institutet) och IHR (Institutet för Högre Kommunikations- och Reklamutbildning). Övrig bakgrund till arbetet är mina filosofiska studier vid Stockholms och Uppsala universitet samt mitt yrke som projektledare och grafisk formgivare inom reklambranschen.

I den empiriska undersökningen i avhandlingen har jag konstruerat och designat ett symbolsystem för generella smakupplevelser av vin baserat på

gångse vinspråkstermer. Symbolsystemet är tänkt att fungera som konsumentinformation. Tre stycken smak-symboler kan markeras till exempel på baksidesetiketten på vinflaskan. Det innebär att symbolerna måste kunna hanteras av både vinkonsumenter som ska avläsa dem och av vinexperter som ska ange symbolmarkeringen för vinet.

I det följande vill jag kort beskriva hur ord och bild kompletterar och samverkar med varandra i symbolform. Vad en symbol är och hur vi använder den. Avslutningsvis visar jag ett par exempel på de vinsymboler som ingår i undersökningen.

VÅRT SPRÅK ÄR BÅDE ORD OCH BILD

Ord och bild har ett intimt samband i vår kommunikation med varandra. De fungerar naturligtvis som fristående kommunikationsformer men har också en gemensam utvecklingshistoria. Ett tydligt exempel på den nära relationen är metaforen där vi i ord beskriver en upplevelse i bild. I huvudsak använder vi egentligen alltid språket för att på ett eller annat sätt förmedla bilder av upplevelser ur livet.

Bild grundar sig på synintrycket medan ord som tal och ljud ursprungligen baseras på hörseln. När det gäller språk måste man göra en distinktion mellan det talade och det skrivna ordet. Alla kulturer har från början varit talspråkliga och det är först cirka 1500 f Kr som man kan tala om skriftspråkliga kulturer. Man kan också uttrycka det så att talspråk är medfött medan skriftspråk måste läras in. Förståelsen av talspråket bygger på hörseln medan språket som skrift beror av synintrycket även om vi när vi läser och skriver samtidigt kan "höra" ordens

uttal inom oss. På så sätt blir skriftspråket ett slags ordbilder där vi ännu en gång kan se det intima sambandet mellan ord och bild.

I den talspråkliga kulturen fick man först och främst förlita sig på minnet för att kunna föra kunskap vidare. Här utvecklades minneskonsten (*The Art of Memory*) där man med hjälp av bilder eller symboler lättare kunde förstärka den verbala kunskapen. Detta praktiserades i konkret form bland annat inom religionen där man på väggarna i kyrkan hade symboliska bilder eller snarare konstverk för att underlätta memoreringen av de bibliska berättelserna. Inte sällan målade man bokstavligen fan på väggen för att skrämja den analfabetska befolkningen till lydnad. Ordsspråk hade också en viktig minnessymbolik och då ofta av en mer moraliserande karaktär.

Idag tar vi det skrivna ordet för givet men historiskt sett är skriftspråket en förhållandevis ny företeelse för gemene man. Det var först ett par hundra år efter att Gutenberg på 1400-talet uppfann boktryckarkonsten som skriftspråket spreds till befolkningen genom den tryckta boken. Det är egentligen inte förrän i mitten av 1900-talet som det blivit var mans egendom genom massproduktionen av böcker som till exempel den populära pocketboken.

FRÅN HIEROGLYFER TILL FONETISKA TECKEN

Alla skriftspråk är i sig en bild då de grundar sig på synintrycket. Men skriftspråken varierar i sin uppbyggnad och struktur mellan olika kulturer och tidsepoker. Man kan säga att de består av antingen symboler eller tecken. Om vi ser till den västerländska kulturen i ett generaliserat historiskt blicktper-

spektiv så har dagens alfabet utvecklats från hieroglyferna. Ursprungligen var varje hieroglyf en avbildning av sin betydelse men med tidens gång abstraherades de mer och mer till ideografiska symboler. Innehållet eller symbolens mening blev viktigare än den yttre formen. Inom grafisk design, som jag återkommer till senare, använder man de motsvarande begreppen piktogram och ideogram för symboler som avbildar något konkret respektive står för en värdering eller en idé.

De första hieroglyferna uppträder ca 3000 f Kr och utvecklas under de följande tretusen åren till den fonetiska alfabetkoden. Alfabetet är ett fonetiskt skriftsystem som består av ett tjugotal tecken och där varje tecken motsvaras av ett ljud. Skriftspråket har med andra ord utvecklats från hieroglyfernas avbildande symboler via de abstraherade ideogrammen till att slutligen bli fonetiska tecken.

En av de stora fördelarna med att ha ett alfabet är att det med ett litet antal fonetiska tecken går att skapa ett oändligt antal ord. Som jämförelse kan nämnas det kinesiska skriftspråket som i modern tid består av ca 40 000 bildtecken även om man klarar sig bra med 3 000–4 000 tecken.

SYMBOLER OCH TECKEN

Man kan nu med rätta fråga sig vad det är för skillnad mellan symboler och tecken. Här finns en mängd skiftande tolkningar i litteraturen. Utifrån min filosofiska bakgrund¹ har jag föredragit att uttrycka det som att symboler har mening medan tecken har betydelse. Man kan tycka att det är samma sak i dagligt tal men det finns en viktig filosofisk distinktion mellan begreppen mening och betydelse.² Kort uttryckt

kan man säga att ett tecken har betydelse då det refererar till ett yttre objekt. En symbol däremot har mening då den är en bild för en inre reflekterad tanke eller känsla. En bokstav i alfabetet är ett tecken med en betydelse som refererar till ett ljud men den har i sig ingen mening. Sätter man ihop flera bokstäver eller tecken till ett ord så kan ordet ses som en symbol med en mening som grundar sig på en reflekterad upplevelse.

Tecken fungerar som signaler till våra sinnen. En signal är också något som vi tolkar och reagerar reflexmässigt på. En symbol däremot kräver en reflekterad tolkning för att vi ska förstå den. Alla tecken och symboler kräver inläring och förståelse för att vi ska kunna använda dem. Man kan uttrycka det så att samma bild kan fungera både som symbol och tecken.

Vid inläring av en bildsymbol sker en reflekterad tolkning. När vi lärt in bildsymbolen och har förstått den så kan den övergå till ett tecken som vi agerar på som en signal. Ett bra exempel är vägmärken som vi måste lära in för att kunna använda i trafiken. Varje trafikmärke är en symbol med en mening som grundar sig på en komplex reflekterad tanke. När vi lärt in trafikmärkets mening så kan vi använda det i trafiken. Där finns det inte tid för reflekterande begrundan utan trafikmärkets symbolform har nu övergått till ett tecken och blir en signal som vi reagerar på direkt. Här visar det sig också om vi har förstått symbolens mening och om vi reagerar rätt eller fel på trafikmärket som signal. När vi använder tecken och symboler så är det med andra ord en process i flera steg av att tolka, lära in samt använda och förstå. De funktionella symbolerna som vi använder i vår vardag ska

också vara lätta att ta till sig. De ska formgivningsmässigt stämma överens både med sin omgivning och med sitt innehåll.

FUNKTIONELLT SYMBOLSYSTEM FÖR VINSMAKER

Som jag inledningsvis nämnde har jag inom ramen för mitt avhandlingsarbete konstruerat ett symbolsystem för vinsmaker. Det teoretiska resonemang som förts om språket som både ord och bild samt bild i form av tecken och symboler behöver illustreras i en empirisk undersökning för att ge en fördjupad förståelse för det teoretiska resonemanget. Men framför allt för att uttröna huruvida upplevelser kan förmedlas mer effektivt i bild än i ord. Vinsymbolsystemet visade sig vara ett bra verklighetsbaserat exempel för att undersöka översättning från ord till bild. För det första finns det redan ett färdigt språk, vinspråket, och för det andra är vinspråkstermer ofta metaforiska uttryck för upplevelser.

Symbolsystemet är tänkt som en kompletterande konsumentinformation till de vanliga vinkonsumenterna med begränsad kunskap om vinspråket. De tillhör en stor grupp som under senare år har fått ett ökat intresse för vinkulturen bland annat genom det utökade vinsortimentet i landet. De har också exponerats för vinspråket då det numera används i mer publika media som Systembolagets prislista samt tidskrifter och tv-program om mat och vin.

Den andra viktiga gruppen som berörs av symbolsystemet är vinexperter med stor kunskap om vinspråket. Bedömningen och den tänkta symbolmarkeringen av vin görs av vinexperter hos vinproducent eller distributör. Symbolsystemet måste vara ett funktionellt

verktyg för vinexperternas yrkeskår.

En intressant skillnad mellan de två grupperna, vanliga vinkonsumenter och vinexperter, är deras i en aspekt motsatta förhållande till vin. Den vanliga vinkonsumenten har ett subjektivt helhetsupplevelseperspektiv då vinet oftast dricks tillsammans med vänner i olika sammanhang och miljöer. Vinexperten som yrkesman däremot, har ett upplevelseperspektiv som i möjligaste mån ska vara objektivt. Vinprovningar görs efter vissa beprövade regler som utarbetats i en lång tradition inom branschen. Att bedöma ett vins alla schatteringar är en konst som kräver stor erfarenhet och kunskap.

Den mest restriktiva objektiva bedömningen av vin görs med hjälp av sensorisk analys i laboratoriemiljö för att undvika yttre störande stimuli. Och för att få fram vinets ”rena” kvalitetsegenskaper. Här testas viner av både vinexperter och vinkonsumentpaneler för att ta fram profiler av olika sinnesförmåelser av ett vin.

SYMBOLSYSTEMETS STRUKTUR OCH DESIGN

Steg ett i konstruerandet av ett symbolsystem för vinsmaker innebar att göra ett relevant urval av vinspråkstermer. Antalet termer måste vara hanterbart. Främst för vinkonsumenten som idag blir utsatt för en mängd olika symboler och koder i alla möjliga och omöjliga sammanhang. Symboler har en frekvent användning idag inte minst inom datavärlden. Och det är ingen tillfällighet då symbolen har två stora kommunikativa fördelar, nämligen att den förstås snabbt och att den är internationell. Framför allt det förra harmonierar med de flesta konsumenters livsstil idag. Det finns inte tid att fördjupa sig längre

stunder i all information som vi exponeras för dagligen.

Ett hanterbart antal termer visade sig vara fjorton stycken. Antalet termer avgjorde också urvalet av vinspråkstermer.³ Med ett så litet antal kan man inte gå in på detaljer utan man får nöja sig med ett urval av generella smakupplevelser. Som exempel kan tas den generella termen frukt som med andra ord inte preciserar någon specifik frukt som äpple, päron eller melon. Dessutom måste man komma ihåg att strukturen är gjord utifrån den vanliga vinkonsumentens perspektiv. Det innebär, och här baserar jag mig på min egen erfarenhet, att man alltid uttrycker att ett vin *smakar* si eller så. För en vinexpert kan det som vi benämner som smak vara både doft- och känselintryck.

Efter urvalet av vinspråkstermer inträder steg två som innebär att med hjälp av grafisk design översätta respektive vinspråksterm till en bild. De första bildskisserna utvecklades sedan med hjälp av geometriska konstruktioner till symboler. Symbolerna är handritade som tuschoriginal för att korrespondera med produkten vin som i stor utsträckning är hantverksbaserad. Precis som upplevelsen av att plocka druvan för hand är handen verktyget för att skapa upplevelsen för smaken i symbolform.

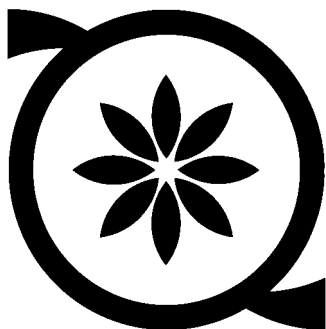
Sedan följer naturligtvis en process av korrigeringar för att nå det slutliga resultatet, det vill säga ett symbolsystem för generella smakupplevelser. I denna process har jag tagit hjälp av en referensgrupp som förutom mina handledare från den akademiska världen består av sex stycken experter från vinbranschen.⁴ Referensgruppen med all sin kunskap har varit en ovärderlig hjälp för att uppnå den slutliga formen

för symbolsystemet som en prototyp färdig för undersökning.

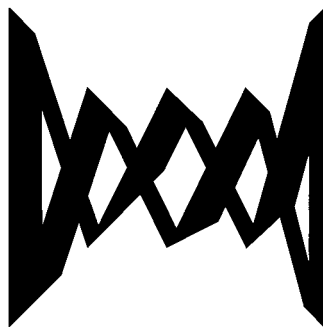
En undersökning har gjorts av de båda huvudgrupperna, vanliga vinkonsumenterna med liten kunskap om vinspråket, och vinexperter med stor kunskap om vinspråket. Undersökningspersonerna har också uppdelats i grupper utifrån kön och ålder. Undersökningen har innehållit moment av fri association, inlärning samt användning och förståelse av symbolsystemet i en liten vinprovning. Resultaten av samtliga moment har varit goda med stark positiv korrelation mellan de båda huvudgrupperna. Det vill säga vinkonsumenterna och vinexperterna hantear symbolsystemet på samma sätt.

Översättningen från ord till bild av en generell smakupplevelse får anses ha fungerat. Det visade sig att många undersökningspersoner hittade rätt ord eller en synonym redan i det första momentet av att fritt associera ett smakord eller en term till respektive symbol. En intressant vidare frågeställning här är om det finns ett arketypiskt formspråk som korrelerar till ord.

Som man kan se i symbolexemplen nedan är varje symbol designad i en abstraherad geometrisk form. Det avbildande momentet har nedtonats för en mer karaktäristisk form. Det geometriska formspråket ger en enkel tydlighet åt en fortfarande komplex konstruktion. Det har varit en avsiktlig tanke då det är de extrema momenten och tydligheten i formgivningen som gör symbolerna lätta att avläsa och memorera. Det finns också som synes en tydlig inspiration från de hieroglyfiska tecknen. Tanken här är att vin och hieroglyfer har ett gemensamt ursprung som utvecklats under tidsepoker och kulturer. Det vi ser idag är den uppdaterade formen.

Symbol för den generella smaken för "frukt".
© Annica Nordegren.

Symbol för den generella smaken för "sträv".
© Annica Nordegren.

FOTNOTER

1. De filosofiska teorierna utgår framför allt ifrån följande filosofer: Ernst Cassirer (1874–1945), tysk filosof, professor i filosofi i Hamburg 1919–33, lektor i Oxford 1933–35, professor i Göteborg 1935–41, gästprofessor vid Yale, New Haven 1941–43, i New York 1944–45. Susanne K. Langer (f. 1895), amerikansk filosof, elev till Ernst Cassirer. Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889–1951), österrikisk-engelsk filosof, professor i Cambridge 1939–1947.
2. Filosofen Gottlob Frege har ett berömt exempel med Aftonstjärnan och Morgonstjärnan. Stjärnorna har samma betydelse men olika mening. Betydelsen är lika då de refererar till samma objekt det vill säga planeten Venus. Däremot har de olika mening med olika begreppsnehåll då den ena uppträder på kvällen och den andra på morgonen.
3. Urvalet av vinspråkstermer har gjorts från Herdenstam, Anders (1998), *En studie i det svenska vinspråket*. D-uppsats vid Högskolan i Örebro, Institutionen för restaurang- och måltidskunskap. Uppsatsen behandlar de mest använda vinspråkstermerna som är konsumentrelaterade respektive fackspråkrelaterade i Systembolagets prislista samt tidskriften Dina Viner.
4. Referensgruppen består av följande personer:
 - Staffan Brännstam, PR-chef Systembolaget Restaurangpartner
 - Charlotte Erlandsson, marknadsanalytiker Systembolaget
 - Bengt Frithiofsson, VD Gastronomedia
 - Carl-Jan Granquist, gästgivare Grythyttans Gästgivargård, adjungerad professor Stavangers högskola
 - Per Hermansson, chefssensoriker Vin & Sprit AB
 - Jan Rosborn, produktchef inköp av vin ICA Menyföretagen AB
 - Jerker Lundequist, huvudhandledare, professor Arkitekturskolan KTH
 - Chris Ottander, biträdande handledare, docent
 - Rolf Back, biträdande handledare, forskningschef Institutionen för tillämpad kommunikationsvetenskap Stockholms universitet, adjungerad professor Luleå Tekniska Högskola.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Nordegren, Annica (1997), *Symbolens tysta kommunikation*, magisteruppsats vid IHR Stockholms universitet.
- Nordegren, Annica (1998), *Wittgenstein om bild och avbildning i förhållande till föreställning och aspektseende*, C-uppsats, Teoretisk filosofi vid Filosofiska institutionen Stockholms universitet.
- Nordegren, Annica (1999), Cassirer om Symbolisk form. *Nordisk Arkitekturforskning*, Volym 12, nr 4.